

ISPARTA AĞZINDA AYRILMA HÂLİ EKİ VE İŞLEVLERİ

Ali ŞAVKLI*

ÖZET

Hâl eklerinin kullanılışları ve işlevleri genellikle ölçünlü Türkiye Türkçesinde incelenerek tespit edilmiştir. Ağız çalışmalarında hâl eklerinin bağımsız incelenmesine çok fazla girilmemiştir. Ağızların her geçen gün ölçünlü Türkiye Türkçesine yaklaştığı göz önünde bulundurularak, hâl eklerinin müstakil olarak morfemlerinin ve işlevlerinin incelenmesi tamamlanmalıdır.

Çalışmamızda ayrılma (ablativ) hâli ekinin morfemleri, işlevleri incelenmiş ve diğer hâl ekleri kapsam dışında tutulmuştur. Araştırmamızda Isparta Merkez Ağızı, Eğirdir Ağızı, Keçiborlu Ağızı ve Uluborlu Ağızı esas alınmıştır. Ayrılma hâli ekinin kullanılışları ve temel işlevi dışındaki fonksiyonları tespit edilerek örneklerle verilmiştir.

Bu çalışmada geleneksel dilbilgisinin inceleme yöntemleri yanında dil bilimin yöntemleri de dikkate alınarak bir inceleme yapılmıştır. Hâl eklerinin ağızlarda da müstakil olarak incelenmesi bu güne kadar tespit edilemeyen işlevlerinin keşfine imkân tanıyacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Isparta, ağız, Ayrılma (Ablative) hâli, işlevleri.

ABLATIVE AFFIX IN ISPARTA DIALECT AND ITS FUNCTIONS

ABSTRACT

Usage of case suffixes and its functions has been generally determined by examining standard Turkish. In dialect studies, case suffixes have not been examined in detail and singly. When it is taken into consideration that dialects are converging Turkish day by day, examining of case suffixes of morphemes and functions singly should be completed.

In our study, morphemes, functions of ablativ suffix have been examined and other case suffixes have been excluded. In our study, Isparta

---

* Okutman, Süleyman Demirel Üniversitesi, Senirkent Meslek Yüksekokulu 32600, Senirkent, Isparta, Türkiye, e-posta: alisavkli@sdu.edu.tr

Centrum Dialect, Eğirdir Dialect, Keçiborlu Dialect and Uluborlu Dialect have been based on. Except usages of ablative suffix and its basic function, the other functions have been determined and examples have been given about them.

In this study, the search has been done not only using traditional grammar examining methods but also taking into account of linguistics. We have been thinking that also examining of case suffixes singly in dialects will allow revelation of unknown functions.

Keywords: Isparta, dialect, ablative, its functions.

GİRİŞ

Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin ve şivelerinin hâl ekleri üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların daha çok ölçünlü Türkçeye göre yapıldığını görmekteyiz. Ağız çalışmalarında hâl eklerinin incelenmesinde, geleneksel dilbilgisi yöntemleri yanında dilbilimin yöntemleri de esas alınarak şekilbilimi, sözdizimi ve anlambilimi çerçevesinde incelemeler arttırılmalıdır.

Ağızların her geçen gün standart Türkçeye yaklaşan yapısı dikkate alındığında bütün hâl eklerinin ağızlardaki kullanım şekillerinin ve işlevlerinin tespit edilmesini acil bir ihtiyaç olarak görmekteyiz.

Türkiye Türkçesi ağızları ile yapılan çalışmalara hâl eklerinin temel işlevleri ve kazandıkları farklı işlevlerin tespitine, ağızlar arasında karşılaştırma yapılmasına katkı sağlamak amacıyla yaptığımız bu incelememize ayrılma hâli eki dışındaki ekler dahil edilmemiştir.

Bu çalışmada, ayrılma (ablative) hâli ekinin kullanılışları ve işlevleri Isparta merkez ağızı, Eğirdir, Keçiborlu ve Uluborlu ağızları esas alınmıştır. Ayrılma hâli ekinin kullanılışları, temel işlevi dışındaki fonksiyonları tespit edilerek örneklerle verilmiştir.

Hâl ekleri, isim ve isim soylu kelimelere bağlı olduğu fillerle, bazen de isimler ve edatlarla farklı anlam ilişkileri kurduurlar. Bir ismin cümle içerisinde aldığı eklerle veya eksiz olarak bulunduğu bu kalıcı olmayan dilbilgisi biçimine “ismin hâli” denir. Türkçede isimler, kurdukları anlam ilişkilerine göre şu hâllerde bulunurlar:

- 1.Yalın hâl (Nominatif)
- 2.İlgi hâli (Tamlayan durumu / Genitif)
- 3.Yükleme hâli (Belirtme durumu / Akkuzatif)
- 4.Yönelme hâli (Yaklaşma durumu / Datif)

5. Bulunma hâli (Kalma durumu / Lokatif)
6. Ayrılma hâli (Çıkma/ Uzaklaşma durumu / Ablatif)
7. Vasıta hâli (Arac durumu / Instrumental)
8. Eşitlik hâli (Ekvatif)
9. Yön gösterme hâli (Direktif)

1. AYRILMA HÂLİ

İsimleri fiillere bağlayan ayrılma hâli, üzerine geldiği isim, isim soylu kelime ve kelime gruplarında, cümlede iş, oluş ve hareketin başladığı, çıktığı, ayrıldığı yeri bildirir, bu ayrılma hâlinin temel işlevidir. *Muharrem Ergin*¹, *Tahsin Banguoğlu*², *Vecihe Hatipoğlu*³, *Zeynep Korkmaz*⁴, *Ahmet Topaloğlu*⁵ gibi dilbilgicileri de asıl işlevde birleşirler.

Ayrılma hâli temel işlevinin dışında fiilin ifade ettiği anlama göre farklı işlevler ifade eder.⁶ Ayrılma Hâlinin İşlevleri bölümünde bu farklı kullanımlar örneklerle verilecektir.

1.1. AYRILMA HÂLİNİN TARİHSEL VE FONOLOJİK ÖZELLİKLERİ

ET’de ayrılma hâli için müstakil bir ek yoktur, bulunma hâli eki ayrılma hâlini de ifade eder. Gabain bu morfemi +DA olarak verir, kitabelerde +DIn; n ağzında nadiren +tan vs. şeklinde kullanılabildiğini ifade eder.⁷ Ayrılma hâli ET +tan vs.şekli, ayrılma hâlini kitabelerde olduğu gibi sık sık bulunma hâli ifade eden n ağzına hastır, der.⁸ EAT.’de +dAn⁹, OTL’de ise bu biçimbirim farklı farklı görünümlerdedir.¹⁰ “Türkçede bugün ablatif eki konsonant uyumuna bağlı olarak –dan,-den,-tan,-ten

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 235-236.

² Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 328.

³ Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1972, s. 29.

⁴ Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1992, s. 37.

⁵ Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989, s. 50-51.

⁶ Ergin, *age.*, s. 235-236.

⁷ Bk. A.Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet AKALIN, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 64.

⁸ Gabain *age.*, s. 64.

⁹ F.Kadri Timurtaş, (1981) *Eski Türkiye Türkçesi*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s.72; Gülsevin Gürer, “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde İsim Çekim Eklerinin Fonksiyonları ve Kullanılışları”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1987, s. 98-99.

¹⁰ Osman Yıldız, “Orta Türkçe Lehçeleri’nde Karşılaştırmalı İsim Çekim Ekleri ve Eski Anadolu Türkçesinin Yeri”, *Dil Dergisi*, Ankara, 2000, S. 88, s. 14-27.

şeklindedir.”¹¹ Kemal Eraslan, “Çıkma (Ablativ) Ekinin Oluşumu” adlı makalesinde ekin oluşumu ile ilgili kendi görüşünü ve farklı görüşleri de verir.¹²

Oğuz grubu yazı dillerinde kullanılan ayrılma hâlinin biçimbirimi TT. ile hemen hemen aynıdır. TT.’de kullanılan +DAn biçimbirimi diğer Oğuz Grubu yazı dillerinde farklı şekillerde görülebilmektedir. Azeri ve Türkmen T. EAT.’de olduğu gibi morfemin ön sesi sürekli tonludur. Gagauz T. yazı dilinde olmasa bile konuşma dilinde geniz ünsüzleri ile biten ünsüzlerden sonra ayrılma hâlinin ön sesindeki +d > +n şekline dönüşmektedir.

Çağdaş Türk lehçelerinde ayrılma hâlinin yapıbilimsel şekilleri olan +dAn, +dén ekleri hemen hemen birbirinin aynıdır.¹³

TT	: +DAn
AT	: +dAn
GT	: +DAn, +Dän ¹⁴
Tat.T	: +DAn,+nAn
Tm.T	: +dAn
ÖT	: +dan
UT	: +Din
Ta.T	: +DAn,+nAn
KT	: +DAn,+nAn
Krklp T	: +DAn,+nAn
KrgT	: +DAn,,+DOn,+nAn,+nOn
BT	: +DAn,+nAn,+zAn
Krym T	: +Dan,+Dyan
Krçy-Blk T	: +dAn

¹¹ Ergin, *age.*, s. 235-236.

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Kemal ERASLAN, “Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu” 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, TDK Yayınları, 1996, 381-385.

¹³ Ferhat Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 97.

¹⁴ Bk. Himmet Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. TDK Yayınları, Ankara, 1999, s. 235-236.

1.2. Ayrılma Hâlinin Kullanılış Biçimleri

1.2.1 Sonu Ünlü ile Biten İsimlerden Sonra

Ayrılma hâli ünlü ile biten kelimelerden sonra araya bağlantı ünsüzü almadan +dAn biçiminde tonlu olarak gelmiştir.

- nizamiyeden çıkarken ğaza yaptı. (EĞR. 53 / 26)

-beliki Uluborlu'dan da eveli yerleşmiş. (ULB. XXXIII-7)

III. teklik kişi iyelik eki almış kelimelerden sonra araya zamir n'si alarak + (n) dAn biçiminde kullanılır:

-kömür ğarasından ğaş çekiyölâ. (KEÇ. XXII / 46)

- aşamadık eşeklerinden göPrünün üstünden. (ERĞ 2 / 56)

bu, şu, o işaret zamirlerinden sonra araya zamir n'si alarak + (n) dAn biçiminde kullanılır:

- şundan bundan geçindik. (ULB. XXXVI / 2)

1.2.2 Sonu Tonlu Ünsüz İle Biten Kelimelerden Sonra

Ayrılma hâli eki, ötümlü ünsüzlerle biten kelimelerden sonra +dAn biçiminde ünsüz uyumuna uyarak tonlu şekliyle eklenmektedir.

-ğalbindenne geçdi. (ISP. MER. IX / 10)

-ne habar geliyösa Maraşaldan oña göre şey edin dēyömuş. (ISP. MER. .I / 85)

-eyirdirden giderdi. (EĞR. . 11 / 17)

-ağlama anam arkamdan. (KEÇ. IV / 50)

-benim anamdan bubamdan ğaldı. (ULB. XXI-22)

1.2.3. Sonu Ötümsüz Ünsüzle Biten Kelimelerden Sonra

Ayrılma hâli, diğer Anadolu ağızlarında olduğu gibi Isparta ağzında da tonlulaşma eğilimi gösterir. Bu nedenle ünsüz uyumu bozuktur. Nadir olarak ünsüz uyumunun korunduğu örnekler de vardır. TT'de bu ek , ünsüz uyumuna bağlı olarak +DAn şeklindedir.¹⁵

-gerçekten bak herkezin kōde evleri ğalürüferli, merdivenlere ğadā ğalı döşeli. (EĞR. 19 / 24)

- ğocasından sora kıakan avratdan ğayır gelmez. (KEÇ. II / 19)

- dādan gelî daşdan gelî. (ULB.11 / 32)

¹⁵ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 235-236.

- o boğazdan çıkdıkdan sōna kaş kilometre olur bilmēyon gāri de, ordan gövercin yollādık . (ISP. MER. I / 32)

- ğızıl eTden çekilmiş ğaradır ğaşın. (ULB. XXV-7)

1.2.3.1 Ünsüz Uyumunun Korunduğu Örnekler:

Daha çok Eğirdir ağzında ünsüz uyumunun korunduğu örnekler mevcuttur. Derlemenin yapıldığı kişilerin yaş ve okur yazarlık durumuna göre kullanımda değişkenlik görülebilmektedir. İleri yaşlarda ve eğitim durumu zayıf olanlarda +dAn'lı söyleyişi, biraz eğitim görmüş olanlarda, ticaretle uğraşanlarda +dAn ~ +DAn biçimlerini görebilmekteyiz. Ancak bu, ekin bölgede uyuma girdiği anlamına gelmez.

Şeref Yorgancıoğlu, yaşı 55, işi yorgancılık:

-basmadan, kapıttan ya da humayundan olurdu asdarları.(EĞR 33/58)

Osman Gürdal, yaşı 61, ilkokul mezunu:

-işde bi aşiretten almışın. (EĞR. 51 / 51)

Mustafa Okutan , yaşı 60, işi, çiftçi:

-öldükten kırk bir gün sonra. (EĞR. 4 / 2)

-askerden geldikten sora mancar ekiyoduk. (EĞR. 4 / 5)

-gerçekten bak herkezin kōde evleri ğalürüferli, merdivenlere ğadā ğalı döşeli. (EĞR. 19 / 24)

1.3 Ayrılma Ekinin Ünlü Uyumlarına Göre Durumu

1.3.1. Damak Uyumu

Ayrılma hâli eki ET¹⁶ de ve EAT¹⁷ de damak uyumuna uyar. TT'de uyum sağlam bir şekilde işler. Anadolu ağızlarında ise, ayrılma hâli eki genel anlamda uyuma girmektedir.¹⁸ Isparta ağzında da ayrılma hâli damak uyumu yönünden tamdır.

- ordan geldikden sora. (ISP. MER. I / 23)

-ondan sora efennim bi gün evvelden balı alırsın, ğarnını yarāsın, yardıkdan sora bi güzel pilav yapaāsın, iş pilavı. (EĞR. 21 / 11-12)

-iki güzel pencereden el edē. (KEÇ. II / 23)

- depeden ğızı almış geTmişlē ordan . (ULB. LIV-14)

¹⁶ A.Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet AKALIN, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 64.

¹⁷ F.Kadri Timurtaş, (1977) *Eski Türkiye Türkçesi*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları 1981 , s. 72.

¹⁸ Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara,1996, s. 208.

Bir örnekte kelime kökündeki ünlü uyumsuzluğunun, eke de yansıdığı görülür. Ekin ünlüsü yarı incelmeye uğramıştır.¹⁹

ayvedân osandıķ nara gidelim. (ULB. XXIX- 2)

1.3.2. Dudak Uyumu

Ayrılma hâli, diğeri Anadolu ağızlarında olduğu gibi Isparta ağzında da +dAn şeklinde olup düzlük uyumuna uymaktadır. Yuvarlaklaşma söz konusu değildir.

- “nerden geldiñ ?” “İmrozdan geldim” dedi. (ISP. MER. I / 55)

- arkasından mercimek ekdik. (EĞR. 39 / 18)

- ayaından ğara ğan çıkarmış. (KEÇ. VI / 7)

- geriden geriye gözel sevilmes. (ULB. XXIV-9)

2. AYRILMA HÂLİ EKİNİN İŞLEVLERİ

Ayrılma hâli cümle içerisinde asıl işlevi olan çıkma, ayrılma, uzaklaşmanın dışında üzerine geldiği isimler, isim soylu kelimelerle, içinde bulunduğu gruplarla fiiller arasında kurduğu anlam ilişkileriyle farklı işlevler kazanmaktadır:

Muharrem Ergin²⁰, Agop Dilâçar,²¹ Ahmet Buran²², “Zeynep Korkmaz²³

Tahir Kahraman,²⁴ Gülsev Sev Erdogan Boz^{25,26} gibi dil bilginlerin ekin işlevlerini şu başlıklarda genel olarak ifade ettiklerini görmekteyiz: uzaklaşma, çıkma, ayrılma, yaklaşma, köken, tür, terkip, başlama, mahrumiyet, yokluk, vasıta, sebep, tarz, ölçü, değer, kıymet, bedel, parça, kısım, karşılaştırma, korku, ürküntü, hoşlanma, vazgeçme, aitlik, çeşit, nitelik, tercih, görüş, bakışaçısı, izlemek, ayrılmamak, eşyanın neden

¹⁹ Burcu Gülbahar, “ Uluborlu Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Isparta, 2010. s. 97.

²⁰ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 235-236.

²¹ Agop Dilaçar, “ Gramer”, *TDAY-Belleten* 1971, Ankara 1989, s. 134.

²² Ahmet Buran, *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1996, s. 208.

²³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Sekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2003. s. 301-317.

²⁴ Tahir Kahraman, “Çağdas Türkiye Türkçesinde Ad Çekim Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 288-290.

²⁵ Erdoğan Boz, “ Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara 2004, s. 509.

²⁶ Uğur Kalkan, “Türkiye Türkçesinde Hal (Durum) Kavramı ve Hâl (Durum) Eklerinin İşlevleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2006, s.73-74.

meydana geldiği, karşılaştırma, bütünü bir parçası olma, bütünü ifade etme, cümlenin nesnesi olma, yer ve yön bildiren kelimelere eklenerek, hareketin yer ve yönünü belirtme. –An sıfat-fiiliyle “...*di ktAn*” anlamında kullanılma, –ArAk gerindiumuna eklenerek, onun anlamını pekiştirme, bir şeyin içinde olma, isimleri *sonra, geri, beri, gayrı, başka* gibi çekim edatlarına bağlayarak edat öbekleri oluşturma, ikilemeler kurma, eklendiği adla birlikte anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturma, yapım eki olarak kullanılabilme, belirtilen ögesi nicelik ya da belirsizlik bildiren belirtili ad tamlamalarında tamlayan ekinin yerine kullanılabilme.

2.1 İşletimlik İşlevleri

2.1.1. İsim – Eylem Bağlantısı

2.1.1.1. Cümle Öğeleri

2.1.1.1.1. Zorunlu Tümleçler

Özne dışında, öznenin eyleminden etkilenen ve bu eylemin çerçevesinde mutlaka bulunması gereken öğeler zorunlu tümleçlerdir.²⁷

2.1.2.1.1.1. Nesne Tümleci

Zorunlu tümleçleri belirlerken geleneksel dil bilgisinin ölçütleri²⁸ ile dilbilimin ölçütlerini²⁹ birlikte göz önünde bulundurduk.

Dilbilimin yaklaşımıyla bu cümleler nesne tümlecidir. Bize göre de eylemden etkilenen altı çizili kelime grubu nesne tümleci görevindedir. Dilimizde pek çok geçişli fiil +I tamlayıcısının yanında +DAn tamlayıcısıyla da kullanılabilir^{30, 31}.

-seniñ evinde geydi, iñ gömlek var ya, geydi, iñ gömlekden bi dene (giydiğin gömleğin birini) vëceñ. (ISP. MER. II / 16)

-ye ħadi ana ħadi ħundan (bunu) ye (EĞR. 15 / 15)

- olan _ evi ayakğabıdan dut (ayakkabısını) bayramlını, dü ünlünü, gündelini, iş çamaşırını alır. (EĞR. 30 / 29)

²⁷ Geniş bilgi için bk. Erdoğan Boz, *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007. s. 72.

²⁸ Geniş bilgi için bk. Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 25-28.

²⁹ Geniş bilgi için bk. Samim Sinanoğlu, “Dilbilgisi Meseleleri: Basit Cümlede Nesne ve Tümleç”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Nisan, 1957, C. VI, S. 67, s. 370.

³⁰ Bk. Gülsel SEV, “Çıkma Durumu Ekinin Nesne Görevinde Kullanımı”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara 2004., s. 2664.

³¹ Bk. Erdoğan BOZ, “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara 2004, s. 509.

-içine haşgeşinden (haşhaşını) peynirinden (peynirini) ne goyceksen goyar gapadırsıñ üsdünü. (KEÇ. 3 / 10)

Geleneksel dilbilgisi yaklaşımı ile baktığımızda nesne olan kelime grupları yapar:

-alı geçadı gızlâdan birini. (ULB.XXVII-7)

- gız başından geçeni olana annediyo. (ULB. XLIV -24)

2.1.1.1.1.2 Belirteç Tümleçleri

Zorunlu tümleçlerden eylemin yerini, zamanını, durumunu, yönünü, miktarını... bildiren tümleçlere **belirteç tümleci** adı verilir.

Bu tümleçleri geleneksel dilbilgisi; zarf tümleci, dolaylı tümleç ve edat tümleci olarak adlandırır.³²

Belirteç tümleçlerini şu başlıklar altında inceledik.

2.1.1.1.1.2.1 Ayrılma Belirteci

Geleneksel dilbilgisine göre +Dan hâl morfeminin temel işlevi eylemin ayrıldığı, çıktığı, uzaklaştığı yeri belirtmek ve ismin ayrılma hâlini yapmaktır.

- O Boğazdan çıktıkdan sōna, kaç kilometre olur, bilmēyon ğari de, ordan gövercin yollâdık biz, buraya gelirdi. (ISP. MER. I / 32)

-Eyirdirden giderdi. (EĞR. 11 / 17)

-iki güzel pencereden el edē. (KEÇ. II / 23)

- ordan su geliyo, çeşmelere su yoğar buğarlâdan geliyo.(ULB.-5-2)

2.1.1.1.1.2.2 Bulunma Belirteci

+dAn hâl morfemi işlevi çeşitlenerek bulunma belirteci işlevi ile kullanılmıştır. Bunu bulunma morfemi +DA yerine kullanılmıştır şeklinde algılamamak gerekir.

-köy dışdan çalışmayla geçiniyo. (EĞR. 13 / 11)

- belinden bā olurdu (EĞR. 26 / 11)

-bî yol ordan hocayı bağlamışla ğora kâktırivēmişlē . (KEÇ. X / 12)

-işde aradan zaman geçiyō gıznı bu adamın bî deçirmenci buluyō dereden nasî oluyōsa hatırlamıyon şindi oğlını da ğurt ğapıyōdu ya onu da avcınıñ eline geçiyō. (KEÇ. XVII / 26)

³² Bk. Erdoğan Boz, *Türkiye Tükçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007, s. 81.

2.1.1.1.2.3. İçinlik Belirteci

+dAn hâl morfemi bazen içinlik mahsusluk bildiren tümleçler yapar.

-Musdufanın babası ülüvêdi o gitcênde, **ondan** büyük olmadı yemek. (EĞR. 20 / 46)

2.1.1.1.2.4. Durum Belirteci

+dAn hâl morfemli tümleçler bazı cümlelerde durum, tarz, şekil... bildiren durum belirteçleri yaparlar.

- ziniñ üzerinde biñdallı boħca, o biñdallı boħca, **ōmadan** zini gēmezdi. (ISP. MER. VI / 71)

-bu mesafede bir tarihi bina yapılıp **kendiliğinden** bu hamam yapılıyo. (ISP. MER. XVIII / 14)

-adam kör mü topal mı hiç **göstermeden** verdile. (EĞR. 8/3)

-onları **ğonuşmasından** bilirin. (EĞR. 1 / 21)

-**yerden yerden** öle evle yapmışla. (EĞR. 13 / 56)

-Atabey sen **fakirliğden** anlamaz mısın . (KEÇ. / XXIV / 43)

-geriden geriye güzel sevilmes. (ULB. XXIV-9)

- **şundan bundan** geçindik. (ULB. -XXXVI-2)

2.1.1.1.2.5. Yaklaşma Belirteci

+dAn morfemli tümleçler bazen eylemin uzaklaştığını değil aksine yaklaştığını belirtir.

-değneklerden **çocuqlā** tutadı; gelin ata binēdi. (ISP.MER.XXVI/4)

-Ĥasan ġazanı duTmuş **ğulaqlarından** “ħoP” ġaldırmış. (ULB. XXV-16)

2.1.1.1.2.6 Yönelme Belirteci

+dAn morfemli tümleçler bazen eylemin yöneldiği yeri belirten tümleç yapar.

-işte olan ġızın **ğolundan** gire. (EĞR 56/49)

2.1.1.1.2.7. Sebep Belirteci

+dAn morfemi alan tümleçler eylemin gerçekleşme sebebini, niçinini belirtir.

-dişlerim yapılcek **acısından** ġorķuyon, **paradan** deñil, **acısından** ġorķuyon . (ISP. MER. VI / 82)

- **yohsıllıkdan** ölmēyo. (EĞR. 13 / 30)

-şindi eski selçuklulā zamanından kervansaraya ħani mezerlîn ordaki

kervansaray vā ya ğadın orē oturmuş eyir dur, ipe eyiriyollā ya, ordan gelmiş déyollā . (EĞR. 21 / 92,93)

- baĵ dedi tek harfiden sana sıfır veririm dedi. (EĞR. 32 / 19)
- Musdufanın babası ũlũvēdi o gitcēnde, ondan bũyũk_ olmadı yemek. (EĞR. 20 / 46)
- işde ilancık ocaı burdan geliyō. (KEÇ. V / 25)
- yorĵunlukTan ayakları yoruluyō insanıñ. (KEÇ. VI / 1)
- Allah' dan buyu melakelelē mi enmişlē depeden ĵızı almış geTmişlē ordan. (ULB. -LIV-IV)
- biri geyik izinden iĵiyō geyik oluyō, biri daşan izinden iĵiyō davşan oluyō, ĵız da ĵavā ĵıĵıyō ĵorkudan. (ULB.XIV-17)

2.1.1.1.2.8. Zaman Belirteci

+dAn hâl morfemli kelime ve kelime grupları zaman anlamlı belirteĵ tũmleĵleri yaparlar.

- dā nizamiyeden ĵıkarken ĵaza yapıdı. (EĞR. 53 / 26)
- ĵapıdan ĵirēken ĵurban kesilir. (EĞR. 56 / 48)
- acemilikden ĵıkınca verdiler sıfır ĵıyafeti. (EĞR. 5 / 32)
- bu kōvũn ĵuruluşu mēmet ĵavışdan ĵalma. (EĞR. 13 / 74)
- ōnden ĵayman bi yedik. (EĞR. 8 / 85)
- āşamdan şışiriyollā. (EĞR. 6 / 26)
- ĵocũkandan everiverilē. (EĞR. 15 / 19)
- işte ũyle derler esĵiden bũyle dēye. (KEÇ. I / 21)
- kireze yenidōndũ, dā ũnceden ekinidi. (ULB. XXXIII-12)

2.1.1.1.2.9. Yer- Yōn Belirteci

- acıĵ getdik, yuĵardan dē şeyden adamlā ũnledi. (ISP. MER. I/193)
- ondan sōna, ordan ĵaĵanlā, bizim adaya ĵeldilē. (ISP. MER. I/37)
- kuT kuT ĵayınāası gelir; aTdā endirir. (ISP. MER. XXVI / 7)
- uş yō, dōrt yō ĵeldikden sōna, dilerlēdi bubadā anneden dilenirdi. (ISP. MER. VI / 13)
- şindi ĵurdan biri duyar, ayıp olur. (EĞR. 14 / 32)
- ĵırĵ yedide ĵelinmiş aşşadan yōĵarıya. (EĞR. 14 / 12)
- şindi helal olsun benden yana dēyon. (EĞR 40 / 35)
- Buldurun Yarkōv darafındanımış. (EĞR. 13 / 53)
- işde ilancık ocaı burdan geliyō. (KEÇ. V / 25)
- gelinin ayamı ũş defa aTladırın o yandan bu yanna. (KEÇ. IV/30)

-oğlan yandan gelîlê gız eviñde topleşirlê. (KEÇ. XXII / 12)

-senden sulanî gıyınula gızulâ. (ULB. XXIV-6)

- gârdeşi gidıyō önden. (ULB. -XX-17)

-azıcığ öteden yörü . (ULB. -X-11)

+ **iyelik + dAn**

-üş dört gızgalyō gelinliğin yanında hısımından gıvımından kına yakınmâye. (KEÇ. XXII / 55)

- dişi tam çıkâka ucundan göründü müdü gömlêni yırtasın çocün dişi çabuk çıhıvesin diye. (EĞR. 38 / 72)

2.1.1.1.3. Yükleme (isim + dAn + ek eylem)

+dAn hâl morfemi alan isimler üzerlerine ek eylem olarak cümlede yükleme öbeği oluştururlar.

-bu bir kövün önemli itikatlarından. (ISP. MER. XVIII / 22)

-buldurun yarköv darafındanımış, orda büyük bi deprem olmuş bōle. (EĞR. 13/53)

-māsullarımıs bundan ibaretdir. (ULB. -XLVIII-3)

-benimki tülü basmalādandı. (KEÇ. XXII / 48)

-o adam da ermişlēdenmiş. (KEÇ. V / 15)

2.1.1.1.4. Özne

Özne olan kelime ve kelime gruplarında yer alır.

-dışardan gelenlê orlāda fotografıf çekerlê, (ULB.-XXXII-8)

- o dövendēn hāla vardır. (EĞR. 13/ 76)

- morālden başga înesi yok insanın(EĞR. 22/ 11)

- gocasından sora kākān avratdan hayır gelmez (KEÇ.II/19)

- gızı da gıyın oTlādan bî çoban buluyō. (KEÇ. XXIII / 33)

2.1.1.1.2 Seçimlik tümleçler

2.1.1.1.2.1. Nesne tümleci

-gelin, gelin hamamı günü kendinden ne var _ısa, onu geyēdi. (ISP. MER. VI / 90)

2.1.1.1.2.2 Belirteç Tümleçleri

2.1.1.1.2.2.1. Durum Belirteci

+dAn hâl morfemli seçimlik tümleçler durum, tarz, süreklilik... bildiren durum belirteçleri yapar.

-bi 131sıcak131 ğarısı ölmüş; evlenmiş yeniden. (ISP.MER.XXVIII/I)

-eğer dedim, ğalka gelirse, ğorku boğuna sıkcez ğari, bilerekden deil, Allah vā şimdi. (ISP. MER. I / 133)

-yarım saat uyuduk mu uyumadık mı anlayamadan ğaldırdılar bizi. (EĞR. 52/41)

-o fitaları yani mumla yakılır gelenek olarakdan. (EĞR. 56 / 4)

-adam çıkmış yola tekrardan dağ tepe aşmış kaf dağına üleşmiş (KEÇ.XIII / 28)

-hinci insan insanı görmekden ğacıyō. (ULB. XXXVI-28)

2.1.1.1.2.2.2 Zamanda Sınırlama Belirteci

+dAn hâl morfemi isim veya isim gruplarına gelerek (akşam, öğle, sabah, ikindi...) zamanı sınırlayan belirteçler yapar.

-bayramdan evvel veyat bayramdan sona. (ISP. MER. XI / 13)

-bi on beş ğün aradan nişan hazırlığını yaparız.(ISP.MER.XVII /15)

- aKşam on iki yatsıdan sonra deyelim ğali.esgiden elektrik var mıydı ?

-āşamdan şişiriyollā. (EĞR. 6 / 26)

-bayramdan eveli ğazırlımızı edēdik. (EĞR. 14 / 19)

-ğelini alma āşamınan,ōleden sora gedilir. (EĞR. 11 / 9)

-isde āşamdan isde bî iki saat önce ğamırı ğaT olur. (KEÇ. III / 4)

2.1.1.1.2.2.3 Belirsiz Zaman Belirteci

+dAn hâl morfemli kelime ve kelime grupları zamanı belirlenmemiş ,sınırlanmamış zaman belirteçleri olurlar.

-ğuccükden yedi aylık yürüdü. (ISP. MER. IX / 6)

- anası çocukandan ölmüş. (EĞR. 39 / 6)

-ben ğocamı önceden de biliyodum, önceden ğönlüm varıdı.(EĞR.3/71)

-esgiden didem bu ğöyün zenginiymiş. (ULB. XLV-1)

2.1.1.1.2.2.4 Karşılaştırma Belirteci

+dAn hâl morfemli seçimlik tümleçler üzerine geldiği kelimelerle, kelime grupları ile karşılaştırma belirteçleri yaparlar.

-burdan Çünür ğadağdır. (ISP. MER. I / 38)

-yāni esgi bayramlā, şindikinden daha iyiydi, en'damlıydı, yani emekliydi. (ISP. MER. XI / 36)

- bizim köyün dü ünü dâ hareketli, şenlikli olur burlâdan. (EĞR.31/1)
- bizim köy eyirdirden 132sıcak oluyo. (EĞR. 23 / 34)
- bizim sınıf burdan biras tâ büyükd. (EĞR. 32 / 6)
- bey bey déyō oğlın iki dene garı getirmiş birbirinden güzel.
(KEÇ. XVIII / 31)
- adam oldu bizden kötüle. (ULB. -XI-55)

2.1.2. İsim – Edat Bağlantısı

+dAn hâl morfemli isimler edatlarla bağlantı kurarak edatları kendisine bağlar ve zaman, yön... bildiren belirteç grupları kurar.

2.1.2.1. Cümle Öğeleri

2.1.2.1.1. Seçimlik Tümleçler

+dAn hâl morfemi alan edat grupları veya cümle başı edatları yüklem belirteç tümleçlerini yapar ve bunlar seçimlik olur.

2.1.2.1.1.1 Belirteç Tümleçleri

2.1.2.1.1.1.1. Pekiştirme Belirteçleri

- gerçekten bak herkezin kōde evleri ğalürüferli, merdivenlere ğadâ ğalı döşeli. (EĞR. 19 / 24)

-baĶmış ki dağın depesinde hakgetden yel değmeni gibi gibi çark vâ başında da aĶ saĶallı bî derviş vâ. (KEÇ. XIII / 21)

2.1.2.1.1.1.2 Zaman Belirteçleri

+ dAn hâli morfemli şekiller çekim edatları ile zaman belirteci tümleci yaparlar.

2.1.2.1.1.1.2.1. + dAn + evvel ~ İsim + dAn +da + evel

-bayramdan evvel veyat bayramdan sona. (ISP. MER. XI / 13)

-bizim zamanımızdan daha evvel. (ISP. MER . X / 6)

-bayramdan eveli hazırlımızı ededik. (EĞR. 14 / 19)

-Damat akideşilerini doplā, ğamama götürüdü gelini almadan evvel.
(EĞR. 38 / 73)

-beliki Uluborlu' dan da eveli yerleşmiş. (ULB. XXXIII -7)

2.1.2.1.1.1.2.2. + dAn + önce

-bundan önce başğa biri geldi bana. (EĞR. 31 / 25)

-dü ünden önce atğı ardılır. (EĞR. 9 / 9)

-ğalı doĶunmadan önce de ipi alınır, gelinir, gülcenlere dağılır,

gülcenlêden topak _edilir. (EĞR. 33 / 81)

-benim benden önce doğan sekiz doğuz ğardeşimin hepîsi ölmüş.
(EĞR. 55 / 1)

2.1.2.1.1.1.2.3. + dAn + sonra ~ sona ~ sora ~ ø (sonra)

-ordan şerbet içerez, ondan sonra geleneklerimizi ğonuşuruz. (ISP. MER. XVII / 9)

-bi ğün ikindi namazından ø (sonra), o arada, Limniyi yakdı. (ISP. MER. I / 60)

-bayramdan evvel veyat bayramdan sona. (ISP. MER. XI / 13)

-hepimiz hâ ondan sōna gelinle öne yaşlılâ arkaya ğızâ arkaya, hep oturlâ . (EĞR. I. 7)

-gelini alma âşamınan,öleden sora gedilir. (EĞR. 11 / 9)

-yaşayanla bazarlamacılık yapālâ, ondan sonra temsil araba alır satālâ evleniyor (EĞR. 14 / 15)

-ondan soñra hamır gelir. (KEÇ. III / 5)

-ondan sōna merkebleri de ninemi de ğurtāmış bubam. ULB. IV-16)

-ğabırğanın gemiklerini ğirâsın, ondan sōna ğavırtıdıkdan sōna ombeş yimmi dene de sen soyâsın, tasa ğuyâsın. (ULB. III-15)

2.1.2.1.1.1.2.4. -dik + dAn + sonra ~ sona ~ sora ~ ø (sonra)

-o da ceza olarakdan “ne yer'de durcēsıñ ne de ğöğde durcēsıñ” dedi, ğarım. (ISP. MER. XII / 68)

- yardıkdan sora bi ğüzel pilav yapaāsın, iş pilavı. (EĞR. 21/11-12)

-öldükten kırkbir ğün sonra. (EĞR. 4 / 2)

-askerden geldikten sōra mancar ekiyoduk. (EĞR. 4 / 5)

-ğabırğanın gemiklerini ğirâsın, ondan sōna ğavırtıdıkdan sōna ombeş yimmi dene de sen soyâsın, tasa ğuyâsın. (ULB. III-15)

-o geTdikden sōna Hünüğ Hoca geldi. (ULB. XXIII-13)

- ilkoğulu bitirenden sonıra yedî _yıl ğoyun ğüttüm. (KEÇ. IX / 1)

-hamır geldikden sonra hamırı bî tepsiyeye çıkarısıñ. (KEÇ. III / 6)

2.1.2.1.1.1.2.5. + dAn + kerri ~ kerri

-ğarıştıryқан, ğoyulurқан ondan kerri onu nēderiz, onu tabaklara ğoruz ğepçeylen. (EĞR. 3 / 85)

- ondan kerri mayayı kırsun kıvamına gelesiyeye ğadâ bekledisin.
(KEÇ. III / 1)

- açdıkdan kerri isğıranla onları kese kese ğoycen ğâri tepsiyeye.

(KEÇ. III / 12)

2.1.2.1.1.1.2.6. + dAn + beri

-Evvelden beri vâdır. (EĞR. 38 / 73)

İsim + dAn + itibaren

-esgi, yeni mayısın yirmisinden itibaren. (ISP. MER. III / 36)

2.1.2.1.1.1.2.2.7. -dik+ dAn + kerri

- açdıkdan kerri isgıranla onları kese kese göycen gâri tepsiye.

(KEÇ. III / 12)

2.1.3. İsim- İsim Bağlantısı

+dAn hâl morfeminin asıl işlevi ismi fiillere bağlamaktır. Burada vermeye çalıştığımız isim - isim bağlantısı isim- edat bağlantısında olduğu gibi isim – fiil bağlantısıdır. İsim tamlaması ve sıfat tamlaması kurulan yapılarda +dAn hâli morfemi isimleri isime bağladığı düşüncesindeyiz. Buna Banguoğlu³³ “Çekim eki almış isim belirten işleyişiyle bir zarf gibi çoğu zaman kendinden sonra gelen sıfatı bazen de bir adı belirtmektedir.” der.

2.1.3.1. + dAn (ilgi hâli işlevinde) + isim

Bu yapılarda topluluğun bir parçası olma anlamını kazandırmaktadır.

-alı gâçâdı gızlâdan birini (kızların birini). (ULB.XXVII-7)

- çocuklara dideleri adlarıyla ünneyince adamlâdan biri ((adamların biri) şaşırmış, nedenini sormuş. (ULB.XL. / 31)

2.1.3.2. + dAn (sıfat tamlamasının tamlayanı) + isim

Bu tür yapılarda belirten veya niteleyen unsurlar üzerinde yer alırken bir şeyin neden yapıldığı anlamını da kazandırır.

-gocaman tahTadan yere dökeridik. (EĞR. 8 / 67)

-sırtında gırkdan fazla beni olcağ. (EĞR. 55 / 24)

- benim çantam varıdı gıldan, gıl heybe. (EĞR. 23 / 42)

- ağaşdan oyma sibēn içine kömür gâtâdık. (EĞR. 26 / 12)

-basmadan, kapıtan ya da humayûndan olurdu asdarları. (EĞR.33 / 58)

-büyük bubaya gâynnâye hep çorap olüdü yünden.(KEÇ.XXII/60)

-içini süpürke misirlerin saplarından uzun deyneklerle süpürürüz. (KEÇ. XIV / 20)

³³ Geniş bilgi için bk. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınevi, Ankara 1986, s. 506-507.

-irâmetlig Hurşit dayı çarşafdan at yapadı. (ULB.XXVII-5)
-bubasından anasından ğalmış bi yeri varımış ğadımın.
(ULB. -XXI-9)

2.2. Türetimlik İşlevleri

+dAn hâli morfeminin işletimlik dışındaki türetimlikleri tartışmaya açıktır.

Zeynep Korkmaz,³⁴ bu durumu ek kalıplaşması olarak kabul eder. Bu tür birimlerin birer sözlüksel değer oluşturmalarından dolayı türetimlik başlığı ile vermeyi uygun gördük.

2.2.1. Soru Belirteci

- “ğızım nerden duzsuz bişirdiñ sen yemeği ?” demiş,
(ISP. MER. XIV / 7)
- niden oldu bu ğari ? (ISP. MER. XXI / 26)
- “nerden Kırksatır ?” demiş. (ISP. MER. XXI / 29)
- nerden biliyoñ mu? dağın sovü eyirdire vuruyō bölē. (EĞR.23 / 36)

2.2.2 Soru Zamirleri

- palta, kürek nerden bulsuñ o ? (ISP. MER. II / 20)
- nerden geldin ? “imrozdan geldim” dedi. (ISP. MER. I / 55)
- silahı nerden aldıñ? (EĞR. 51 / 50)
- ayı adama demiş nerden gelyon nere gidiyon? (KEÇ. XIII / 9)
- “bu ğaval nerden geldi?” dēyince, "suyla geldi." deyyollā.
(ULUB .XVIII / 8)

2.2.3. Deyimler ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

+dAn hâli morfemi almış isim ve isim gruplarından yapılmış deyimler ve deyimleşmiş birleşik fiiller vardır.

İsim +dAn + fiil

- ayvadan usandım, nara gidelim. (ISP. MER. XV / 10)
- arap özengi beyin asgerlerini hep ğırmış gecirmiş ğılıCdan .
(KEÇ. XVIII / 42)

İsim + iyelik + dAn + fiil

³⁴ Zeynep KORKMAZ, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara, 1994, s. 11-12.

-herifiñ burnundan getiriyömuş. (ISP. MER. XXVIII / 4)

-Şah İsmîl'in anasından emdiçi süd burnundan geliyö.
(KEÇ. XVIII / 16)

2.2.4 İkilemeler, Tekrarlar

+ **dAn+ isim + A**

- ordan ore daşındık ğari biz. (EĞR. 34 / 69)

-Türkiyenin bi ucundan bi ucuna ben gönderdim. (EĞR. 32 / 31)

-geriden geriye gözel sevilmes. (ULB. XXIV-9)

-elden ele allı gelin. (ULB. -XI-43)

-yerden yerden öle evle yapmışla. (EĞR. 13 / 56)

-günleden bi gün aK sakallı hocasının yanına gidivyö ve anlatıyyö.
(KEÇ. XIII / 4)

-gelenden gidenden utanmış bubası. (ULB. -XL-4)

2.2.5 Üstünden Anlamında

-yolda bî dere oluyö dereden çocuğuñ birñni aTlateñ sonıra ötekîni geçiren déyö (KEÇ.XVII/14)

-goyun derisinden atlā; geri geri girer. (ISP.MER.XXVI/10)

2.2.6 Bütünün Bir Parçasını Bildirme

İçinde bulunduğu kelime gruplarına veya üzerine geldiği kelimelere grubun, yerin, topluluğun üyesi olmak, bir parçası olmak gibi anlamlar kazandırır.

- eyer şindi tanıdıkları varısa ğız tarafından yakın ğonşuları varısa onlara yollardı.(EĞR. 20/3)

-ama köden dört denesi vā, ğızıyolā köye gelenlere. (EĞR. 22/42)

- o adam da ermişledenmiş (KEÇ.V/15)

- ben çukürören köyündenim (KEÇ.VIII/1)

- üş dört ğızğalıyö gelinliğin yanında hısımından ğavımından kına yakınmāye. (KEÇ.XXII /55)

- bi dā çoban deyvereydi bizden birine. (ULB. XVIII-14)

2.2.7. Eşyanın Neden Yapıldığını Bildirme

Bir nesnenin neden yapıldığı, hammaddesi, malzemesi anlamını verir.

- ğocaman tahtadan yere dökeridik. (EĞR.8/ 67)

- benim çantam varıdı ğıldan, ğıl heybe.(EĞR. 23/42)

- ağaşdan oyma sibēn içine kömür gātādık. (EĞR. 26/12)
- ben dü ünümde şimdi tülle vā ya böle tafdadan pembēdin böle ondan geydim. (EĞR. 28/22)
- basmadan, kapıttan ya da humayūndan olurdu asdarları. (EĞR.33/58)
- büyük bubaya ğayınāye hep çorap olūdu yūnden (KEÇ.XXII /60)
- bu hamırdan isdesen bişi eT bî de (KEÇ.III/16)
- irāmetlig HurşiT dayı çarşafdan at yapādı. (ULB.XXVII-5)

SONUÇ

Isparta ağzında ayrılma hâli eki ve işlevleri tespit edilirken geleneksel dilbilgisi yöntemleri ve daha çok dilbilimin yöntemleri esas alınarak şekilbilimi, sözdizimi ve anlambilimi çerçevesinde bir inceleme yapılmıştır.

Ayrılma hâli, diğer Anadolu ağızlarında olduğu gibi Isparta ağzında da +dAn biçiminde tonlulaşma eğilimi gösterir. Bu nedenle ünsüz uyumu bozuktur. Nadir olarak ünsüz uyumunun korunduğu örnekler de vardır. TT’de bu ek, ünsüz uyumuna bağlı olarak +DAn şeklindedir.

Ayrılma hâli, diğer Anadolu ağızlarında olduğu gibi Isparta ağzında da +dAn şeklinde olup düzlük uyumuna uymaktadır.

Daha çok Eğirdir ağzında ünsüz uyumunun korunduğu örnekler mevcuttur. Derlemenin yapıldığı kişilerin yaş ve okur yazarlık durumuna göre kullanımda değişkenlik görülebilmektedir. İleri yaşlarda ve eğitim durumu zayıf olanlarda +dAn’lı söyleyişi, biraz eğitim görmüş olanlarda, ticaretle uğraşanlarda +dAn ~ +DAn biçimlerini görebilmekteyiz. Ancak bu, ekin bölgede uyuma girdiği anlamına gelmez.

Ayrılma hâli eki almış kelime ve kelime gruplarının ekin temel işlevi olan eylemin veya işin ayrıldığı, çıktığı, başladığı yer anlamlarının dışında cümle içerisinde bağlantı kurduğu isim-eylem, isim- edat, isim- isim ve kelime grupları ile farklı işlevler kurduğu örneklerle verilmiştir: İsim- fiil bağlantısı söz dizimi ve anlam değerleri bakımından zorunlu ve seçimlik tümleçler alt başlıklarına ayrılmıştır. Zorunlu tümleçlerin işlevleri nesne, belirteç (ayrılma, bulunma, içinlik, durum, yaklaşma, yönelme, sebep, zaman, yer-yön) yüklem ve özne; seçimlik tümleçlerin işlevleri; nesne, belirteç (durum, zamanda sınırlandırma, belirsiz zaman, karşılaştırma); isim-edat bağlantısının, seçimlik tümleçler alt başlığında oluşturduğu belirteç tümleçlerinin işlevleri de pekiştirme ve zaman belirteci; isim- isim bağlantısı ile oluşan ayrılma gruplarının işlevleri de isim tamlamaları, sıfat tamlamaların isim unsuru olarak tespit edilmiştir.

Ayrılma hâl ekinin türetimlik işlevleri sözlükte madde başı olmaları ölçüt alınarak; soru belirteci, soru zamiri, deyimler ve deyimleşmiş birleşik fiiller, ikilemeler-tekrarlar olarak belirlenmiştir.

Ayrılma hâli ekinin Türkiye Türkçesindeki morfemleri ve Isparta ağzında bilinen temel işlevleri, türetimlik ve işletimlik işlevleri dışında bölgeye has bir kullanım tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarının tamamında ayrılma hâli ekinin işlevleri ile ilgili çalışmaların yapılması yeni işlevlerin tespitini sağlayabilir.

Son olarak Isparta ağzında ayrılma hâli ekinin işlevleri tablo halinde aşağıda verilmiştir.

Ayrılma Hâli Ekinin İşlevleri				
İşletimlikler			Türetimlikler	
İsim-Fiil		İsim-Edat	İsim- isim	
Cümle Ögesi		Cümle Ögesi	Kelime Grupları	1.Soru belirteci
Zorunlu Tümleş	Seçimlik Tümleş	Seçimlik Tümleş	1.İsim Tamlamaları	2. Soru zamiri
1.Nesne	1.Nesne	1. Belirteç tümleci	2.Sıfat tamlamaları	3. Deyimler ve deyimleşmiş birleşik fiiller
2.Belirteç Tümleci	2.Belirteç Tümleci	1.1.Pekiştirme		4.İkilemeler - tekrarlar
2.1 Ayrılma,	2.1 Durum	1.2 Zaman belirteci		
2.2 Bulunma	2.2 Zamanda sınırlandırma			
2.3 İçinlik	2.3 Belirsiz zaman			
2.4 Durum	2.4 Karşılaştırma			
2.5 Yaklaşma				
2.6 Yönelme				
2.7 Sebep				
2.8 Zaman				
2.9 Yer-yön				
3.Yüklem				
4.Özne				

Şekil 1: Isparta Ağzında Ayrılma Hâli Ekinin İşlevleri.

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
AT	: Azeri Türkçesi
bk.	: bakınız
BT	: Başkurt Türkçesi
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
EĞR.	: Eğirdir Ağzı
GT	: Gagauz Türkçesi
ISP. MER.	: Isparta Merkez Ağzı
Krçy-Blk T	: Karaçay- Balkar Türkçesi
Krklp T	: Karakalpak Türkçesi
KT	: Kazak Türkçesi
Krg.T	: Kırgız Türkçesi
Krym T	: Karayim Türkçesi
KEÇ.	: Keçiborlu Ağzı
OT	: OrtaTürkçe
ÖT	: Özbek Türkçesi
S	: sayı
s.	: sayfa
Tm.T	: Türkmen Türkçesi
Tat.T	: Tatar Türkçesi
TT	: Türkiye Türkçesi
ULB.	: Uluborlu Ağzı
UT	: Uygur Türkçesi

KAYNAKLAR

- BANGUOĞLU, Tahsin,(1986), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- BİRAY, Himmet (1999), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. TDK Yayınları, Ankara.
- BOZ, Erdoğan (2004), “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, s.501-512.
- BOZ, Erdoğan (2007), *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- BURAN, Ahmet (1996), *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- DİLAÇAR, Agop (1989), “Gramer”, *TDAY-Belleten* 1971, Ankara, s. 83-145.
- ELBİR Döne (2011), *Eğirdir ve Yöresi Ağzları.(İnceleme- Metinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Eraslan, Kemal, (1996) ,“Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu” *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, TDK Yayınları,Ankara , 381-385.
- ERGİN, Muharrem (1981), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- GABAİN, A.Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet AKALIN, TTK Basımevi, Ankara.
- GÜLBAHAR, Burcu (2010), “ Uluborlu Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1987), ”Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde İsim Çekim Eklerinin Fonksiyonları ve Kullanılışları” , *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- HATİBOĞLU,Vecihe (1972), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KAHRAMAN, Tahir (1999),“Çağdas Türkiye Türkçesinde Ad Çekim Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara, s. 278-297.

- KALKAN, Uğur (2006), “Türkiye Türkçesinde Hal (Durum) Kavramı ve Hâl (Durum) Eklerinin İşlevleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- KARAHAN, Leyla (2007), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- SEV Gülsel,(2004), “Çıkma Durumu Ekinin Nesne Görevinde Kullanımı”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s.2655-2666.
- SİNANOĞLU, Samim (1957), “Dilbilgisi Meseleleri: Basit Cümlede Nesne ve Tümluç”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Nisan, C. VI,S. 67, s. 368–371.
- TİMURTAŞ, F.Kadri, (1981), *Eski Türkiye Türkçesi*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ, Osman (2000), “Orta Türkçe Lehçeleri’nde Karşılaştırmalı İsim Çekim Ekleri ve Eski Anadolu Türkçesinin Yeri”, *Dil Dergisi*, Ankara, S. 88, s. 14-28.
- YILDIZ, Osman (2002), *Isparta Merkez Ağzı*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- YILDIZ, Osman (2008), “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluş Dönemine Ait Bazı Metinlerde Görülen ‘Ünsüz Benzeşmeleri’ne Dair”, *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, s. 677- 685.
- ZEYNALOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Cem Yayınevi, İstanbul.